

OSMANLI MAARİFİNDE MEKTEP BAKKALLARI (1891-1922)*

SADIK ÇETİN**

ÖZ

Günümüz eğitim öğretim hayatında öğrencilerin sıklıkla uğrak yerlerinden biri okul kantinleridir. Kantinler eğitim öğretim hayatının önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Mektep bakkalları olarak tarif edilen kantinler Osmanlı Maarifinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren yer edinmeye başlamıştır. Bu makalenin amacı mektep bakkallarının kiracılarının seçilmesi, bu konuda yapılan düzenlemeler, mektep bakkal gelirlerinin kullanım şekilleri, mektep bakkallarında satılan ve yasaklanan ürünler, yapılan denetimler vb. konulara açıklık getirmektir. Çalışma sonucunda Osmanlı Maarif Nezaretinin talebelerin sağlığı ile yakından ilgili olan mektep bakkalları konusundaki hassasiyeti görülmüştür. Ayrıca mektep bakkallarının işletme hakkının alınması konusunda kiracıların yoğun rekabetlerine şahit olunmuştur. Bununla birlikte süreç içerisinde mektep bakkallarının kiralanma usullerinde değişikliğe gidildiği görülmüştür. Söz konusu değişikliğin yaşanmasında talebeler ve ahalinin şikâyetleri, dönemin ekonomik koşulları ve mektep bakkallarını işletenlerin yanlış uygulamaları etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Mektep Bakkalları, Müzayede, Osmanlı Devleti, Teftiş.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/TÜRKİYE, sdkctn2@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3207-0751

SCHOOL CANTEENS IN THE OTTOMAN EDUCATION (1891-1922)

ABSTRACT

In today's educational life, one of the most frequently visited places by students is school canteens. Canteens are accepted as an important element of education life. Canteens which are described as school grocery stores have started to take their places in the Ottoman education since the end of the 19th century. The purpose of this article is to throw light on the selection of the tenants of the school grocery stores, the regulations made on this subject, the usage of the income of the school grocery, the products sold and banned in the school grocery stores, the inspections etc. and to clarify the issues. As a result of the study, the sensitivity of the Ottoman Ministry of Education about the school grocery stores, which are closely related to the health of the students, was observed. In addition, intense competition of tenants was witnessed for obtaining the operating rights of school grocery stores. However, it was observed that there was a change in the leasing procedures of school grocery stores during the process. The complaints of the students and the people, the economic conditions of the period and the wrong practices of the school grocers were effective in the realization of this change.

Keywords: Auction Sale, Inspection, Maarif, Ottoman State, School Groceries.

GİRİŞ

Osmanlı Maarifi üzerinde yapılan araştırmaların sayısı akademik dünyada ve popöler araştırma alanlarında gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmaların eğitim tarihimizin kuramsal temelleri, eğitimin niteliği, eğitim müfredatı bağlamında yapılan değerlendirmelerin yanında yerel ve kurumsal eğitim tarihi konularında yoğunlaştığı görölmektedir. Kurumsal çerçevede yapılan çalışmalarda değerlendirmeye alınan bir kurumun tarihçesi, eğitim öğretim heyeti, okutulan dersler, öğrenci mevcudu gibi eğitim öğretim durumunu direkt etkileyecek unsurlar değişik açılardan ele alınmaktadır. Ancak bu tür çalışmalarda eğitim öğretim faaliyetlerinin bütünlüğü içerisinde önemli bir bölüm olan ve Osmanlı maarif hayatında talebelerin gündelik ihtiyaçlarının karşılandığı kantinler yani dönem adlandırmasıyla “mektepe bakkalları” konusunun yeterince ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Mektepe bakkallarının ortaya çıkışı, mektepe bakkallarının açılma şekilleri, süreç içinde yapılan düzenlemeler, mektepe bakkallarını işletenlerin talepleri, yaşanan sorunlar, mektepe bakkallarında satılan ürünler ve yasaklı mamuller, merkezi maarif idaresinin talebelerin sağlığı konusundaki yaklaşımları, mektepe bakkallarından elde edilen gelirlerin kullanılma şekilleri hem bir merak konusu hem de maarifin bütüncü bir bölümü olması açısından ilgi çekicidir. Bu alandaki boşluğun doldurulması amacıyla böyle bir çalışma kaleme alınmıştır. Şüphesiz bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi maarif fonlarında bulunan belgeler çalışmanın esas kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bu fonlardan tespit edilen belgelerin değerlendirilmesi ile mektepe bakkalları ile ilgili yukarıda ifade edilen hususlara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Çalışma, Osmanlı Maarifinde mektepe bakkalları konusunda tespit edebildiğimiz ilk belgenin tarihlendiği 1891 yılı ile Osmanlı Devleti’nin sona erdiği 1922 yılı arasında kapsamaktadır. Bunun yanında çalışmada mekânsal olarak Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Ancak devletin farklı bölgelerindeki mektepe bakkalları ile ilgili örneklere de yer verilmiştir. Bu suretle taşradaki mektepe bakkalları ile ilgili gelişmeler de konu kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. Mektepe Bakkallarının Kiralanması

Osmanlı maarif sisteminin gelişim aşamalarına bakıldığında klasik dönemde sibyan mektepleri ve medreselerin bu alanda göze çarpan ilk

örnekler olduğu görülür. Sultan II. Murad tarafından tesis edilmiş olan Enderun mektebi¹ bürokratik eğitimin en önemli ayağı olmasının yanında bu mektebin gerek amaçları gerekse finansmanı konusunda diğer mekteplerden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Nitekim burada eğitilenlerin maaşlarının yanında yiyecek, giyecek ve tüm ihtiyaçları saray tarafından karşılanmıştır².

Osmanlı toplumunda hayır ve yardımlaşma düşüncesi farklı birçok vakfın kurulmasını netice vermiştir. Bu uğurda kurulmuş olan vakıfların eliyle dini nitelikli ve eğitimle ilgili medrese, Dârülhadis ve Dârülkur'ân gibi kurumların masrafları karşılanmıştır³. Nitekim Nazif Öztürk'ün de ifade ettiği üzere daha önceki dönemlerde olduğu gibi 19. yüzyılda da askerî ve teknik okullar dışındaki eğitim faaliyeti yürüten kurum ve kuruluşların çoğunluğu vakıf olarak kurulmuştur⁴. Modernleşme sürecinde yeni mekteplere duyulan ihtiyaçlar rüştiye, iptidai, idadi vb. birçok mektebin açılmasını netice vermiştir. Bu mekteplerde talebelerin gündelik ihtiyaçları mektep içinde kurulacak bir bakkal ile karşılanmak istenmiştir. Bu bakkallar günümüzdeki kantinlerin karşılığıdır. Osmanlı maarifinde mektep bakkallarının ilk olarak ne zaman açıldığı konusunda şimdilik kesin bir tarih söylemek mümkün değildir.

Hususi mektepler konusunda Nuri Güçtekin tarafından İstanbul özelinde yapılan bir çalışmada bu mekteplerdeki bakkalların kuruluşu konusunda kesin bir tarih verilmemekle birlikte bu eğitim kurumlarındaki mektep bakkallarının 1880'lerden sonra kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda tespit edilen ilk belgenin ise 1894 yılına ait olduğuna yer verilmiştir⁵. Nitekim bu tarihten önceki kimi belgelerde mektep önlerine gelen satıcıların talebeler için zararlı bir hâle geldiği ifade edilmektedir. Örneğin 7 Nisan 1875 tarihli bir belgede inas rüştiye muallimelerine tebliğ edilmesi istenen emirde yiyecek ve içecek satıcılarının mekteplerin üst katlarına kadar çıkarak talebelere satış

¹ Ülker Akkutay, **Enderûn Mektebi**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 38, Ankara 1984, s.25-26.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.297.

³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, XLII. Cilt, s.480.

⁴ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.41.

⁵ Nuri Güçtekin, **İstanbul'daki Müslim Hususi Mektepleri (1873-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s.92-93.

yaptıklarının haber alındığını ve buna engel olunmasının istendiği görülmektedir⁶. Mekatib-i İbtidaiye merkezlerine gönderilen diğer bir belgede ise sıklıkla bir takım satıcıların mekteplerin kapısına gelerek kestane, fındık, leblebi ve helva vb. yaş ve kuru yemişleri yüksek fiyattan sattıklarının haber alındığı ifade edilmiştir. Bu durumun önlenmesi için mubassır ve bevvaplara gerekli ikazın yapılması istenmiştir⁷. Satıcıların mektep kapılarına gelerek veya mekteplerin üst katlarına kadar çıkarak talebelere yiyecek ve içecek satmaları 1875 ve 1885 yıllarında mevcut mekteplerde bir bakkalın olmadığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bu süreçte kurulacak olan mektep bakkallarının söz konusu mahzurlu durumun ortadan kaldırılmasına yönelik bir girişim olduğunu akla getirmektedir.

Mektep bakkallarını işletecek olan kiracıların seçilmesi, gerek mektepler gerekse maarif idaresi nezdinde önemli bir konu olmuştur. Bu konuda müzayede usulünün benimsendiği görülmektedir. Selanik İdadisinden Selanik Maarif Müdüriyetine gönderilen 1891 yılına ait bir belgede fakir talebelere ödünç olarak verilmekte olan kütüphanedeki ders kitaplarının geri alınması konusunda sorunlar yaşandığı, bunun yerine ortaya çıkarılacak bir gelir ile talebelerin ihtiyaç duyacakları kitapların alınıp fakir talebelere hediye edilebileceği belirtilmiştir. Tabiiyle bu kitapların alınması için gereken gelirin nereden temin edileceği sorunu ortaya çıkmıştır. Çözüm olarak müzayede ile mektepte bir bakkal açılması gündeme gelmiştir. Mektep içinde bakkal açan şahıs bunun karşılığında mektebe senelik bir ücret verecekti. Böylece kitaplar için gereken kaynak sağlanmış olacaktı. Mektepte açılması düşünülen bakkalın Selanik dışında başka yerlerde de bulunduğu ifade edilmektedir. Hâliyle Osmanlıda mektep bakkallarının 1891 yılı öncesinde de var olduğu anlaşılmaktadır⁸. Bu minvalde devlet okulları ve hususi mekteplerdeki mektep bakkallarının kuruluş sürecinin hemen hemen aynı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır.

Selanik İdadisinin bu girişiminden sonra gerekli izin verilmekle birlikte usulüne uygun bir şekilde müzayede yapılarak “ehl-i ırz ve müstakim” bir

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF.İBT.6/44.

⁷ BOA, MF.İBT. 18/76.

⁸ BOA, MF.MKT.134/37.

kişiyi bakkalın kiralanması ancak elde edilecek gelirin de vilayet maarif bütçesine gelir olarak kaydedilmesi istenmiştir⁹.

Mektep bakkallarının müzayedesi yapılırken her kiracıdan gelecek sene için ne kadar teklifte bulduklarına dair arzuhâller alınıyordu. Vefa İdadisinin mektep bakkalı olan Mehmet Ağa 1907 yılında muhasebeye olan borcunu ödeyemediği için mukavelesi iptal edilmişti. Bu nedenle yeni bir müzayede yapılmış ve teklifler alınmıştır. Vefa İdadisi bakkallığı için birçok teklifin geldiği görülmektedir. Bu tekliflerde ödemenin ne kadar olacağı, peşinen ne kadar ücret verileceği, sağlam kefillerinin olup olmadığı gibi bilgilere yer veriliyordu. Genel bir teamül olarak bir mektebin kiracısı kim ise daha sonraki yıllarda onunla devam ediliyordu. Ancak mektep bakkalı işletenlerin muhasebeye olan borçlarını zamanında ödeyip ödemedikleri veya muhasebeye birikmiş olan borçlarının bulunup bulunmadığı mektep bakkallarının seçilmesinde belirleyici bir unsurdu. Nitekim ifade edildiği gibi Vefa İdadisi bakkalını işleten Mehmet Ağa borcunu ödeyemediği için yeni bir müzayedeye çıkmıştı. Mektep bakkalının yeni kiracısı olmak isteyen İbrahim Ağa, Mehmet Ağa'dan önce mektep bakkalını işleten kiracının altı yüz lira borcu olduğu için kendisinin ortaya çıkamadığını, bu nedenle Abbas isimli hemşerisi vasıtasıyla müzayedeye katıldığını ifade etmektedir. İbrahim Ağa, bu şekilde müzayedeye katılanların amaçlarının bakkalı işletmek değil hazineye zarar vermek olduğunu iddia etmektedir. Senelik yüz lira olmak üzere bir buçuk seneliğini peşin ödemesi ve sağlam bir kefil getirmesi karşılığında mektep bakkalının kendisine verilmesini istemiştir. Belgede dikkat çeken konulardan biri de kiracı olmak isteyenlerin rakiplerinin durumları hakkında teferruatlı bilgi sahibi olmalarıdır. Öyle ki rakiplerinin geçmişleri, borçları ve niyetleri hakkında kendi ellerini güçlendirecek bilgileri tekliflerinde belirtiyorlardı¹⁰.

⁹ BOA, MF.MKT.145/20 lef 2.

¹⁰ BOA, MF.MKT.1077/24 lef 7 “Ma’rûz-ı çâkerleridir; ale’l-umûm mekteplerin bakkaliyeleri usulen mültezimler uhdesinde ibkâ edilmekte olduğu cümle indinde müsellemler olup Vefa Mülkiye-i Şahâne İdadi Mektebi Bakkaliyesi Mehmed Ağa uhdesinde ibkâ edilmiş ise de merkûmun ise şimdiki halde on dört bin kuruş bir meblağ zimmeti olduğu hasebiyle ve bu misüllülerin uhdelerinde bundan böyle ibkâ edilmek tecviz görülemeyeceği kaidesine mebni mekteb-i mezkûre bakkaliyesinin üç sene müddetle senevi doksan liraya uhde-i âcizânemde ibkâsına dair nezâret-i celîlelerine bundan akdem takdim ettiğim istid’â-yı âcizîye daha henüz bir cevap alınmamış mea hâza mültezim Mehmed Ağadan evvel mültezim-i sâbık nam kimesnenin altı yüz lirayı müteceviz zimmeti olduğu

Mektep bakkallarının birikmiş borçları varsa ve bu ödenmiyorsa ya da kefilinden tahsil edilemiyorsa bu durumun daha sonraki yıllarda aynı kişinin mektep bakkallarını işletmesine engel teşkil ettiğini ifade etmiştik. Bu gibi durumlarda ilgili bakkalarda bulunan eşyalar tutanakla kayıt altına alınmıyordu. Örneğin Fatih Mekteb-i Rüştîyesi bakkalı Şaban Ağa'nın 4895 kuruş 20 para kira/ıcar borcu bulunmaktaydı. Şaban Ağa'nın bakkalda bulunan eşyaları kayıt altına alınmış ve bunların yaklaşık beş lira kıymetinde olduğu belirtilmiştir¹¹.

Müzayede ve ihale usulü esas olarak kabul edilmekle birlikte idadilerde açılacak bakkallara istenen rağbetin her yerde gerçekleşmediği de görülmekteydi. Örneğin Diyarbakır Eyaleti İdadisi için yapılan müzayedeye aylık otuz kuruştan fazla veren çıkmamıştı. Bu miktar istenen seviyen çok altındaydı. Bu durumda mektep bakkalının açılması pek mümkün değildi. Bunun yerine bakkalın *meccanen* yani ücretsiz bir şekilde verilmesi gündeme

hasebiyle suret-i zahirde meydana çıkmadığından Abbas namında diğer bir hemşehrisi meydana çıkarub taleb etmekte ise de bunların fikirleri ise orada icra-yı sanat değil yalnız hazine-i celileyi mutazarır etmekden ibaret olub ifade-i ma'ruzam tahkik buyruldukda fikr-i fâsîdeleri zahire ihraç olunacağı bî iştibâh bulunduğundan bu defa mekteb-i mezkûre bakkalîyesinin senevîsi yüz lira olmak üzere ve bir buçuk seneliğini i'ta ederek ve iltirûde de mahiyelerini suret-i muntazamada i'ta etmek üzere kefalet-i kaviye i'ta edeceğimden Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne-i İdadisi bakkalîyesinin ifade-i ma'rûzam üzere uhde-i âcizanemde ibkâsına dair emr ü ferman buyrulmasını niyaz-ı istirham eylerim ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."

¹¹ Bu belge mektep bakkallarını çalıştıracakların seçilmesinde önemli bir ölçütü ortaya kaymakla birlikte 1915 yılında bir mektep bakkalında olan eşyaların listesini vermesi açısından da önemlidir. 1915 yılında bir mektep bakkalında olan eşyalar şu şekilde sıralanmıştır: 452 adet çay fincanı, 15 adet tabaklarıyla birlikte çay bardağı, 34 adet şerbet bardağı, 3 adet hoşaf tenceresi, 2 adet semaver (biri büyük), 408 adet rehber (onluk), 22 hutut, 35 adet otuz paralık defter, 13 adet 20 paralık defter, 17 adet 20 paralık beyaz defter, 26 adet yirmilik resim defteri, 46 adet onluk defter, 48 adet onluk defter, 7 adet bir kuruşluk resim defteri, 114 adet rehber-i sıbyan (onluk), 11 adet üç buçuk kuruşluk büyük kıtada resim defteri, 7 adet bir kuruşluk resim defteri, 5 adet 2,5 kuruşluk resim defteri, 13 adet bir kuruşluk Coğrafya defteri, 10 adet 20 paralık resim defteri, 4 adet beş kuruşluk Coğrafya defteri, 6 adet beş kuruşluk Tarih defteri, 6 deste kâğıt, 1 bakır tencere, bir maşrapa, 6 Coğrafya, 68 adet çay kaşığı, 68 adet tabak, 102 adet beyaz tabak, 102 adet yemek kaşığı, 81 adet yemek çatalı, 12 adet kurşun kalem, 15 adet yazı için lastik, 2 adet kalem kutusu, 5 adet fırça, 2 Osmanlıca hat, 1 adet siyah boş şişe (BOA, MF.MKT.1147/6 lef 4). Lağvedilen Fatih Rüştîyesindeki mektep bakkalında bulunan eşyaların yemek malzemeleri ve kırtasiyeden oluştuğu görülüyor. Bakkalda gıda türü şeylerin bulunmamasını mektebin kapalı olmasına bağlamak gerekir. BOA, MF.MKT.1147/6 lef 5.

gelmiştir. Bu durumda bakkal görevini üstlenen kişinin bakkalda satılacak ürünleri talebelere en uygun fiyatla vermesi isteniyordu. Ayrıca bakkalı işleten kişi mektebin her türlü hizmetini de yerine getirecekti¹². İdadi mektebi her ne kadar istenilen fiyatla mektep bakkalını ihale edememiş olsa da bu yolla mektebin işlerini görececek bir hademe ve talebeler için cüzi bir ücretle satışın yapılmasını temin etme gayreti içinde olmuştur. Ancak mektebin bu talebinin tam anlamıyla kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Maarif Nezareti bakkal ihalesinin yapılmasının gerekli bir uygulama olduğunu ifade etmiş, mektep bakkalındaki fiyatların olabildiğince düşük tutulması konusunda gerekli maddelerin belgelere eklenmesini ve idare heyetinin bu konuda hassasiyet göstermesini istemiştir. Bunun yanında her idadide üç hademenin bulunduğu, adı geçen idadide de aynı şekilde üç hademenin bulunması nedeniyle yapılacak müzayede ile bakkalın en uygun şahsa verilmesi istenmiştir¹³.

Mektep bakkallarının hangi şartlarla ve nasıl verileceği konusunda Çanakkale İdadisi bakkalının ihalesi ile ilgili belgelerde ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır. Buna göre bakkaliye ihalesi 29 Kasım 1900 ile 13 Mart 1902 tarihleri arası 15 ay 20 gün için yapılmıştır. İhale maddeleri şunlardan oluşmaktadır¹⁴:

- Resmî tatiller dışında eğitim öğretimin devam ettiği dönemde satış yapılacaktır. Aylık 30 kuruş üzerinden toplam ihale bedeli beş taksit hâlinde Biga Sancağı Maarif İdaresi Sandığına teslim edilecektir.
- Bakkalda yapılan satışlar hiçbir şekilde yüksek fiyattan yapılmayacaktır.
- Bakkalda satılacak eşyalar sıhhate uygun olacaktır.
- Bakkalı kiralayacak olanlar terbiyeli kişilerden seçilecektir.
- İhale şartlarına aykırı bir durum tespit edildiğinde ihale iptal edilecektir. İhalenin iptal edilmesi sonrasında yeni bir müzayede yapılacaktır. Yeni müzayedede ilk ihale bedelinden düşük bir bedel

¹² BOA, MF.MKT.188/36.

¹³ BOA, MF.MKT.188/36.

¹⁴ BOA, MF.MKT.546/36 lef 1.

ortaya çıkarsa aradaki fark ihaleyi daha önce alan kişiden tahsil edilecektir.

Biga İdadisi bakkaliyesi müzayede ile satışa çıkarılmış olmasına rağmen eski kiracısı dışında talibi çıkmamıştı. Eski kiracısı Şimon Efendi ücretin yarısından az olan 30 kuruş verebileceğini ve bir kefil bulamayacağını belirtmiştir. Bu durumun merkez tarafından kabul edilmemesi üzerine yeni bir müzayede yapılması gerekmiştir. Maarif İdaresinin *gerekli teşvikâtı* yapması üzerine açılan müzayedede mektep bakkalı aylık 60 kuruşla Çanakkale Musevilerinden Kavaracıoğlu Sıpnay'ın kefil olduğu yine Musevi Şimon'a kiralanmıştır¹⁵. Görüldüğü üzere Maarif Nezareti bakkal gelirlerinin düşmemesi adına daha önceki ihale bedelinin yarısından az olan müzayede bedelini kabul etmemiştir. Her ne kadar bir önceki sene ihale bedeli aylık 64 kuruş olsa da yeni yıl için belirlenen 60 kuruşun uygun olduğu belirtilmiş ve bu suretle bakkalın eski kiracısı olan Musevi Şimon bakkal işletmeye yetkili kılınmıştır.

Mektep bakkallarının kiraya verilmesi konusunda mektep idaresinin kiracıdan hoşnut olması etkili bir faktördü. 24 Şubat 1908 tarihli bir belgede Beşiktaş Rüştüye Mektebi bakkalının ihale süresi bittikten sonra müzayedeye çıkıldığı belirtilmiştir. Müzayedede *en ziyade kira verene* kiralanması gerekmezse de eski kiracı Kazım Ağa'nın kiraya 20 kuruş zam yapması, muhasebeye borcunun olmaması ve mektep idaresinin hoşnut olması nedeniyle bakkalın yeniden Kazım Ağa'ya verildiği ifade edilmiştir¹⁶.

1909 yılına gelindiğinde mektep bakkalları konusunda yeni bir düzenleme gündeme gelmiştir. Bu düzenlemeye göre mektep bakkallarının müzayede yolu ile en yüksek kira verene ihale edilmesinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine mektep bakkallarının namus erbabı esnaftan birine uygun fiyatla ihale edilmesi istenmiştir. Her hafta belediyeden alınacak rayiç pusulasına göre yiyecek ve içeceklerin satılması teklif edilmiştir¹⁷. Mektep bakkalları konusunda böyle bir düzenlemenin düşünülmesinde Edirne'den bir vatandaşın, mektep bakkallarının müzayede ile ihaleye verilmesinin büyük bir rekabete yol açtığını, ihaleyi alanların ekseriyetle *namusdan ve ahlakdan bî*

¹⁵ BOA, MF.MKT.546/36 lef 2-3.

¹⁶ BOA, TS.MA.e.1372/74.

¹⁷ BOA, MF.MKT.1118/52.

nasip kişilerden olduğunu haber vermesi etkili olmuştur¹⁸. Kosova Maarif Müdüriyeti, Maarif Nezaretine bu durumu bildirmiştir. Maarif Nezareti yayımladığı tamimde düzenlemeyi ifade etmekle birlikte R.1325 yılı (1909-1910) bütçesi için gerekli düzenlemenin yapılması nedeniyle şimdilik eski usul üzere mektep bakkallarının idare edileceğini ifade etmiştir.

Maarif Nezaretinin Kosova Maarif Müdüriyetinden gönderilen yazıya vermiş olduğu cevabın ardından bir sonraki yıl için bir düzenlemeye gittiği ve mektep bakkalları için yapılan müzayede usulüne son verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Konya Defterdarlığının Maliye Nezaretine göndermiş olduğu 30 Ekim 1910 tarihli yazıda geçen sene Mekatib-i İdadiye Talimatnamesinde yapılan değişiklikle talimatnamenin 124. Maddesine göre mektep bakkalları için müzayedenin yapılmayacağı ve mektep müdürü tarafından esnaf arasından ahlaklı birine ihale edileceği ifade edilmektedir¹⁹.

Her ne kadar böyle bir düzenleme olsa da ilerleyen yıllarda da müzayede şeklinde mektep bakkallarının taliplerine verildiğini gösteren bazı örnekler de bulunmaktadır. Örneğin 1918 yılında Kuleli Mekteb-i İdadi-i Askerî bakkalîyesinin yapılan müzayede sonucu aylık 1500 kuruş bedelle²⁰; 1919 yılında ise Mühendishane-i Berrî-i Hümayun bakkalının aylık 3550 kuruş bedel ile verildiği görülmektedir²¹.

Bu süreçte vakıflara bağlı olan mekteplerdeki bakkallardan kira bedelinin alınıp alınmayacağı tartışma konusu olmuştur. Pertevnival Valide Sultan evkafından Aksaray'daki Mahmudiye Rüştîyesi bakkalını kiralayan Hüsni Efendi 10 Mayıs 1911 tarihli arzuhâlinde sekiz seneden beri mektep bakkalında hizmet ettiğini, meşrutîyetin ilanı ile bakkal kiralalarının kaldırıldığını bu nedenle kendinden de kira bedeli alınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aylık dört yüz kuruş kira vermek Hüsni Efendi için yüksek bir miktardı. Mahmudiye Rüştîyesine teftişe giden Seyyit Efendi sunduğu raporda Hüsni Efendinin bakkalı temiz, kanunlara uygun ve güzel bir şekilde idare ettiğini, fakirliği nedeniyle kira bedelini ödeyemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca yapılan düzenlemeye göre Mahmudiye Rüştîyesi bakkalının da kira bedelinden muaf olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak mektep vakıf malı

¹⁸ BOA, MF.MKT.1118/52 lef 1.

¹⁹ BOA, ML.EEM.820/18 lef 1.

²⁰ BOA, ML.EEM.1283/18 lef 1.

²¹ BOA, ML.EEM.1326/9 lef 1.

olduğu için vakıf mütevellisi, mukavelenin üç yıllığına düzenlendiğini ve buradan gelen aylık dört yüz kuruşun vakfın geliri olduğu şeklinde cevap vermiştir. Maarif Nezareti bakkal kiralarnı iptal ederken bakkalların yüksek fiyattan satış yapmalarını engellemek istiyordu. Bu nedenle Evkaf Nezaretine yazılan yazıda bu hassasiyet belirtilmiş ve Mahmudiye Rüştiyesinin vakıf mütevellilerine gerekli tebliğin yapılması istenmiştir²².

1920 yılına gelindiğinde içinde bulunulan işgal durumunun getirdiği ekonomik sorunlar maliyenin ciddi sıkıntıya girmesine neden olmuştu. Bu nedenle kaynak arayışına gidilmişti. Bu süreçte İstanbul'daki resmî daireler ve mekteplerdeki bakkalların yeniden bir bedel karşılığında taliplerine verilmesi düşünülmüştür. Bakkalarda satılacak olan ürünlerin temiz ve uygun fiyatla satılmasını sağlayacak şartlar çerçevesinde ihale edilmesi konusunda merkezi dairelerin görüşlerine başvurulmuştur²³. Anlaşılan o ki Maarif Nezareti böyle bir uygulamaya pek taraftar değildi. Nitekim Maliye Nezaretine yazılan 14 Nisan 1920 tarihli cevabi yazıda müzayede usulünün eskiden uygulandığı ancak müzayedelerde fiyatların karşılanamayacak derecede yükselmesinin mektep bakkallarında satılan ürünlere yansıdığı ifade edilmiştir. Bu nedenle 1909 yılında bu usulün terk edildiği ifade edilmiş ve müzayede usulüne dönülmemesi istenmiştir²⁴. Bu süreçte Maarif Nezaretinin müzayede usulüne dönülmemesi konusundaki ısrarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 28 Şubat 1922 tarihinde Maliye Nezaretine gönderilen yazıda bu talep bir kez daha yinelenmiş ve kira bedelinin belirlenerek müzayede yapılmaksızın verilmesi talep edilmiştir. Kira bedelinin nasıl hesaplanacağı konusunda da bir örneğe yer verilmiştir. Buna göre mesela yüz talebesi olan bir mektepte ortalama sekiz kuruştan aylık iki yüz liralık bir satışın yapılacağı ve bunun %10'u kâr olacağından kârın yarısı alınarak mukavele yapılabileceği bildirilmiştir²⁵. Mekteplerin senelik kira bedelleri ise şu şekilde belirlenmiştir²⁶:

²² BOA, MF.MKT.1171/32 lef 1.

²³ BOA, ML.EEM.1360/1 lef 3.

²⁴ BOA, ML.EEM.1360/1 lef 11.

²⁵ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 3.

²⁶ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 2.

Tablo 1. İstanbul'daki Sultanilerin Bakkal Kira Bedelleri

Mektep Adı	Senelik Kira Bedeli
İstanbul Sultanisi	420 Lira
Kabataş Sultanisi	300 lira
Erenköy Sultanisi	300 lira
Çamlıca Sultanisi	120 lira
Adile Sultan Sultanisi	180 lira
Bezm-i Âlem Sultanisi	960 lira
Üsküdar İnas Sultanisi	240 lira
Selçuk Hatun Sultanisi	180 lira
Üsküdar Zükûr Sultanisi	360 lira
Davut Paşa Sultanisi	240 lira
Kadıköy Sultanisi	720 lira
Mercan Sultanisi	600 lira
Nişantaşı Sultanisi	480 lira
Vefa Sultanisi	360 lira
Gazi Osman Sultanisi	300 lira
Toplam	5.760 lira

Mektep bakkalların hangi şartlarda kiraya verileceği konusunda da ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır. Bu mukavelenameye göre satılacak ürünler mektep müdürleri tarafından belirlenecekti. Satılacak ürünleri gösterir liste müdür ve bakkalı işleten kişinin imzasıyla mukaveleye eklenecekti. Bu liste haricinde ürün satılacak olursa müdür tarafından müsadere olunabileceği gibi mukavele de iptal edilebilecekti. Satılacak ürünler dışarıda satılan ürünlerin fiyatından²⁷ yüksek olmayacaktı. Satılacak ürünlerin fiyatları bakkal işleticisi

²⁷ Mektep bakkallarında satılan ürünlerin fiyatları konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Dâhiliye Nezareti bakkaliyesinin bilâ ücret 22 Nisan 1920 tarihli belgede Piyazcı Arnavut Şakir Ağa'ya verildiği ve mukavelenamesinde satılacak ürünlerin fiyatlarının belirtildiği görülmektedir. Bu mukavelenameye göre baş ve tavuk suyuyla çorbalar 5 kuruş, tavuk söğüşü 10 kuruş, baş söğüşü 10 kuruş, fasulye piyazı ve pilakisi 6 kuruş, ciğer kebabı 6 kuruş, limonata şerbeti 2 kuruş 20 para, portakal şerbeti 2 kuruş 20 para olarak

tarafından liste hâlinde müdüre sunulacaktı. Bu liste mektep içinde uygun bir yerde ilan edilecekti. Pişirilecek yemeklerin fiyatları da aynı şekilde belirtilecekti. Temizlik konusunda sıhhiye müfettişinin ve mektep müdürünün talimatlarına harfiyen uyulacaktı. Bakkal işleticisi, müdürün talimatlarına veya mukavelenameye aykırı hareket ederse müdür tarafından bakkalı işletmekten men edilecekti. Bakkal işleticisinin mukaveleye uyup uymadığı konusu ise müdürün takdirine bırakılmıştı. Veresiye satışlar konusunda bakkal işleten şahsın şikâyetleri dikkate alınmayacaktı. Bakkalın zararları konusunda mektep idaresinin herhangi bir sorumluluğu olmayacaktı. Yıllık kira bedeli mukaveleye yazılacak, bu miktarın yarısı peşin, dörtte biri iki ay sonra, diğer kısmı ise dört ay sonra ödenecekti. Bakkal işleticisi ister müdür tarafından isterse kendiliğinden işi bırakırsa vermiş olduğu kira bedelinden bir şey talep edemeyecekti. Kira bedeli vaktinde ödenmediği takdirde bakkal işletmesinden men edilecekti. Mukavele süresi bir yıl olacaktı²⁸.

Mukavelenamede mektep müdürlerine ciddi bir yetki verildiği dikkat çekmektedir. Bu durum aslında daha önceleri yaşanan olumsuzlukların önüne geçilmesine matuf bir düzenlemeydi. Ayrıca Maarif Nezaretinin bakkallar konusundaki hassasiyetinin de bir göstergesidir. Nitekim daha önceki zamanlarda tahsil edilemeyen kira bedellerinin yanında mektep bakkallarını işletenlerin sattıkları ürünlerin gerek fiyatlarındaki aşırılık gerekse kimi mektep bakkallarının bozuk ürün satması ile yaşanan sorunlar nezaretin hassas bir tavır takınmasına neden olmuştur.

Bu tür yazışmalara rağmen 6 Mart 1922 tarihinde merkezi daireler ve mekatib-i umumiye bakkaliyelerinin memurlar ve diğer ilgililerin menfaatleri gözetilerek düzenlenecek koşullar çerçevesinde müzayede ile taliplerine verileceği bildirilmiştir²⁹.

II. Mektep Bakkallarının Teftişi ve Sıhhat Konusu

Mektep bakkallarının teftişlerinin bakkalarda satılan ürünlerin sağlıklı olup olmadığı ve satılan ürünlerin fiyatları konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu hususlar mektep bakkalları ile ilgili takip edebildiğimiz ilk belgelerden itibaren gözlenmektedir. Örneğin 1891 yılında Selanik Maarif

belirlenmiştir. Haşlama yumurta, salata, sütlaç ve yoğurt fiyatları ise alınacak fiyata göre belirlenecekti. **BOA**, ML.EEM.1360/1 lef 14-15.

²⁸ **BOA**, ML.EEM.1360/7 lef 1.

²⁹ **BOA**, ML.EEM.1360/1 lef 64.

Müdürlüğünün nezarete gönderdiği yazıda Maarif Nezareti mektep bakkalının açılması fikrini yerinde bulmuş olmasına rağmen bazı çekincelerinin de olduğu görülmektedir. Bu tip bakkalların başka yerlerde de örneklerinin bulunduğu ancak bazı mektep bakkalı işleticilerinin kendilerine verilen imtiyazı kötüye kullandıkları ifade edilmektedir. Bunun en bariz örneği ise talebelere yüksek fiyattan satış yapmalarıydı. Hatta kimi bakkallar sadece fiyatları yüksek tutmakla kalmıyor bozulmuş, çürümüş ve kokmuş şeyler de satıyorlardı. Bundan dolayı iklim ve mevsimlere göre satılacak yiyecek ve içeceklerin kesin bir şekilde belirlenmesi isteniyordu³⁰.

Selanik İdadisi bakkalında satılacak ürünlerle ilgili 16 Ocak 1892 tarihli bir listede mevsimlere göre satılacak ürünler şu şekilde sıralanmıştır: Kış mevsiminde ekmek, peynir, zeytin, tuzlu balık, muhallebi, tavukgöğsü, aşure, sütlü aş, ekmek kadayıf, tel kadayıf, helva, yumurta, salep, elma, portakal, limon, mandalina, ceviz, kuru üzüm. Yaz mevsiminde ise şerbet, dondurma, kiraz, zerdali, taze üzüm, karpuz, kavun, incir, taze badem, taze fındık, marul, yumurta, süt, yoğurt, peynir tatlısı, taze peynir, fasulye piyazı, yeşil salata ve et söğüşü. Mevsimlere bağlı olmaksızın satılmasına izin verilen ürünler de bulunmaktadır. Bunlar ise kâğıt, kalem, mürekkep, defter ve lika olarak sıralanmıştır³¹.

Mektep bakkallarındaki ürünlerin yüksek fiyattan satılması ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Mektep bakkallarını işletenlerin yüksek fiyattan satış yapmalarındaki en önemli gerekçe ise ihale bedellerini ödemediği çektikleri güçlüklerdi. Örneğin 11 Nisan 1895 tarihli bir belgede Ankara Mekteb-i İdadisi bakkalını işleten şahıs aylık altmış kuruş bakkal kirasını ödeyemediği için af edilmesini talep etmiştir. Mektep idaresi, okuldaki talebe sayısının azlığı ve kazancın düşük olmasını gerekçe göstererek bakkal kirasının af edilmesi, buna karşılık bakkalda satılacak ürünlerin talebelere “nefis cinsden ve ehven fiyatla” satılacağını ifade etmiş olmasına rağmen Maarif Nezareti kira bedelinin af edilemeyeceği cevabını vermiştir. Ayrıca talebelere satılacak olan bakkal ürünlerinin en uygun fiyatla satılmasının gerektiğini bir kez daha ifade etmiştir³². Bu tür durumlar ilerleyen yıllarda da aynı şekilde yaşanmıştır. Nitekim 30 Ocak 1910 tarihli bir belgede mektep bakkallarının

³⁰ BOA, MF.MKT.134/37.

³¹ BOA, MF.MKT.145/20 lef 1.

³² BOA, MF.MKT.263/58 lef 1.

müzayedelerinde ciddi rekabet yaşandığı, müzayedeyi kazanmak için ihaleye girenlerin müzayede bedelini haddinden fazla yükselttikleri, bu nedenle kira bedelini ödemekte güçlük çeken bakkalların talebelere sattıkları yiyecek ve içecek fiyatlarına zam yaptıkları ya da sağlık açısından uygun olmayan bozulmuş ve kokuşmuş³³ ürünleri sattıkları ifade edilmektedir. Maarif Nezareti bunun önüne geçmek için mektep bakkallarının müzayede ile verilmesine son vermiştir. Ancak okulların bakkalsız kalması bazı sorunlara neden olmuştu. Bir çözüm yolu olarak Maarif Nezareti, Sıhhiye Müfettişliğinin düzenlediği defterde kayıtlı ürünlerin en uygun fiyatla satılmasını istemiştir³⁴.

Mektep bakkallarında satılacak ürünler öteden beri sıhhiye heyeti tarafından bir liste hâlinde düzenlenmekteydi. Buna dair 20 Ocak 1902 tarihli bir belgede inas ve zükur rüştiye mektep bakkallarında satılacak ürünler şunlardan oluşmaktadır: Ekmek, francala, gevrek bisküvi, taze yumurta, soğuk koyun, kuzu ve tavuk eti, etli patates, yeşil fasulye, sakız kabağı, peynir çeşitleri, zeytin, sütlaç, sütlü ve pekmezli muhallebi, tavukgöğsü, yoğurt, aşure, tahin helvası, limon, portakal, mandalina, frenk üzümü, çilek şerbetleri, çay, salep, süt, kayısı, vişne, üzüm hoşafı, kayısı, elma, ayva kompostosu, badem, fındık, kuru üzüm, sırf suda pişmiş kestane³⁵.

Rüştiye mektep bakkallarında satılacak olan ürünlerin liste hâlinde daha önce gönderilmiş olduğu hâlde yapılan teftişte mekteplerde liste dışı sağlıksız ürünlerin satıldığı oluyordu. Bunun önlenmesi için mektep bakkallarının şiddetli bir şekilde ikaz edilmesi istenmiştir³⁶. Bu şekilde davranan bakkallar şahsi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen kişiler olarak tarif edilmektedir. Talebelerin sıhhatleriyle ilgili bu konu kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bakkalların insafına terk edilemezdi³⁷. Mektep

³³ Örneğin Şehremanetinden Maarif Nezareti'ne gönderilen 25 Kânunuevvel 1315 tarihli bir belgede Numune-i Terakki bakkalında yapılan denetimde talebelere satılan bir küfe ayvanın kozalak cinsinden ve bir tabakta bulunan fasulye piyazının ise ekşi olduğu, ayva ve fasulyenin denize dökülerek imha edildiği ifade edilmektedir. Bk. **BOA**, MF.MKT.489/37 lef 1.

³⁴ **BOA**, MF.MKT.1147/6 Lef 6.

³⁵ **BOA**, MF.İBT.109/99; **BOA**, MF.İBT.109/100.

³⁶ **BOA**, MF.İBT.121/47.

³⁷ **BOA**, MF.İBT.201/102.

bakkallarının liste dışı ürün satmalarını önlemek amacıyla düzenlenen listelerin bir örneği bakkala verilecek ve arada bir bakkallar denetlenecekti³⁸.

Sıhhiye Nezareti tarafından tanzim edilen ve Merkez Maarif Müdüriyetinden gönderilen 20 Mayıs 1909 tarihli listeye göre mektep bakkallarında satılacak ürünler: Ekmek, francala, taze hazır lop yumurta, gevrek ve bisküvi çeşitleri, soğuk koyun ve kuzu eti, tavuk söğüşü, sadeyağ ile pişmiş etli yeşil fasulye, sakız kabağı, bamya, patates yemekleri, sade tereyağı, çeşitli sebzeler, zeytin, sütlaç, sütlü ve pekmezli muhallebi, tavukgöğsü, aşure, yoğurt, tahin helvası, taze yemişler, kurabiye, çikolata, akide, bergamotlu naneli peynir şekerleri, halis limon ve portakal, mandalina, vişne, frenk üzümü, çilek şerbetleri, çay, salep, halis süt, kuru üzüm hoşafı ve komposto olarak belirlenmiştir³⁹. 1902 yılındaki liste ile 1909 yılı listesi karşılaştırıldığında büyük oranda aynı ürünlerin satıldığı görülmektedir. Ayrıca listedeki ürünler doğal ve sağlıklı olmaları ile dikkat çekmektedir. Öyle ki sebze yemekleri, taze meyveler, hoşaf, sütlaç ve peynirli tatlılar talebelerin hem gündelik ihtiyaçlarını karşılamakta hem de sağlık bir şekilde beslenmelerini temin etmeye yöneliktir.

Mektep bakkalları liste dışında değişik bahanelerle hiçbir şey satamayacaklardı. Satılacak ürünler de bayat olmayacaktı. Liste dışı veya bayat ürünlerin satıldığı tespit edildiğinde bu ürünler imha edilecekti⁴⁰. Listedeki ürünler piyasanın en halis olanlarından seçilecekti. Ayrıca fiyatların “son derece itidalde bulunması” gerekiyordu. Bu ikaza “zerre kadar riayet edilmezse” bakkalı işletenler mektepten çıkarılacak ve başka biri getirilecekti⁴¹.

Mektep bakkallarında satılacak ürünlere zamanla yenileri eklenmiştir. Mekatib-i Sultaniye bakkalında satılacak ürünleri gösteren 12 Şubat 1922 tarihli liste ile rüştiye bakkallarındaki liste benzerlik göstermekle birlikte kırtasiye ürünlerinin de eklendiği görülmektedir. Bu listeye göre Mekatib-i Sultaniyede satılabilecek olan ürünler yiyecek, içecek ve kırtasiye şeklinde iki kategoride belirlenmiştir. Yiyecek içeceklerden birinci ve ikinci cinsten ekmek, beyaz ve kaşar peynir, zeytin, tahin helvası, pastırma, sucuk, hazır lop

³⁸ BOA, MF.İBT.222/38.

³⁹ BOA, MF.İBT.234/18 lef 1; BOA, MF.MKT.1093/79 lef 1.

⁴⁰ BOA, MF.MKT.1093/79 lef 1.

⁴¹ BOA, MF.İBT.234/18 lef 1.

ve rafadan yumurta, ciğer kebabı, soğuk etler, (söğüş baş ve gerdan), tas kebabı, köfte, fasulye, nohut, mercimek, sebze yemekleri, pilav, makarna, aşure, sütlaç, muhallebi, tavukgöğsü, sütlü salep ve çay satılabilecekti. Yiyecek ve içeceklerde kullanılan malzemelerde katkı malzemesi kullanılmayacaktı. Kırtasiye olarak ise kurşun kalem, kamış kalem, kalem ucu, lastik, defter, kâğıt ve mürekkep satılabilecekti⁴².

Hazırlanan listenin yanında bakkalın nasıl işletileceği konusunda altı maddelik bir mukavele hazırlanmıştır. Buna göre bakkaldaki temizlik konusunda belediye ve sıhhiye memurlarının talimat ve tebligatı ile Sıhhiye Müfettişliğinin tavsiyelerine uyulacaktı. Satılacak ürünler belirlenen listeye uygun olacaktı. Satış fiyatları ise piyasa fiyatlarından yüzde on beş düşük olmalıydı. Bakkalda veresiye satış yapılmayacaktı. Aksi bir durum olursa sözleşme feshedilecekti. Mukavele süresi bir yıl olarak belirlenmiştir⁴³.

Mektep bakkallarında satılacak ürünler içerisinde yukarıda da ifade edildiği üzere pişirilmiş yemekler de bulunuyordu. Yemekler pişirilirken kullanılan yağlar denetleniyordu. Denetim sırasında karışık veya eskimiş yağla karşılaşıldığında gerekli ikazlar yapılıyordu. Bunlardan biri de 22 Aralık 1910 tarihinde yaşanmıştır. Üsküdar Rüştüyesi Müdüriyetine yazılan yazıda yapılan teftişte yemeklerde karışık yağların kullanıldığı, bunun talebelerin sağlığı için zararlı olduğu ifade edilmiştir. Bu konuya fevkalade itina edilmesi ve mektep bakkalı Salih Ağa'nın ikaz edilmesi istemiştir⁴⁴.

Mektep bakkallarında kitap satışının yapılıp yapılamayacağı zaman içinde gündeme gelen konulardan olmuştur. Kimi mektep bakkallarını işletenler kitap satma haklarının olduğunu iddia etmişlerdir⁴⁵. Esasen mektep bakkallarında satılacak şeyler daha önce de izah edildiği üzere liste hâlinde belirlenmişti. Ancak zaman zaman mektep bakkallarında kitap satışları gerçekleştiriliyordu. Satılan kitapların mühürsüz veya yasaklı kitaplar oluşu meselenin resmî makamlar nezdinde ele alınmasına neden oluyordu. Örneğin 1902 yılında Unkapanı Merkez Rüştüye Mektebi Müdürü Osman Bey'in Maarif Nezaretine mektep bakkalında mühürsüz ve yasaklı yayınların satıldığını haber vermesi üzerine yapılan teftişte bakkaldaki yüzden fazla

⁴² BOA, MF.MKT.1147/6 lef 24.

⁴³ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 25.

⁴⁴ BOA, MF.İBT.295/46.

⁴⁵ BOA, MF.İBT.126/21.

kitaba el konulmuştur. Mektep bakkalı bu kitapları Kitapçı Kasbar Efendi'den satın aldığını ifade etmiştir. Mektep talebelerine satılan mühürsüz veya içerik bakımından sakıncalı görülen kitaplar da toplatılmıştır. Toplanan kitaplar bir liste hâlinde sunulmuştur. Buna göre mektep bakkalı Mustafa Efendi bakkalından ve talebelere toplanan kitaplar şunlardan oluşuyordu: Zihni ve Ameli Küçük Kitap, Müntehebat-ı Gülistan, Tecvid, Maksud, Bina, Dürr-i Yekta, Avail, Vezaif-i Etfal, Elifba, mühürsüz Talim-i Farisi, mukaddime kısmından zararlı olduğu anlaşılan İlm-i eşya adlı kitap⁴⁶. Bu olaydan sonra Erkek Rüştîye Mekteplerine yazılan bir yazıda mektep dâhilinde bulunan bakkallarda kitap satışının yasaklandığı bildirilmiştir⁴⁷.

Kitap satışının yasaklanmasının sebeplerinden biri de muallimler ve müstahdemlerin talebelerle yüz göz olmalarının önüne geçmekti. Öyle ki yapılacak kitap alış verişi gizli bir menfaati ortaya çıkaracağı için *hakkıyla muhafaza-i haysiyet* pek mümkün görülmemiştir. Bu durum mekteplerdeki disiplinin bozulmasına neden olabilirdi. Bu nedenle talebelerin mekteplere kayıtları sırasında kitapların velileri tarafından tamamlanmasının gerektiği ifade edilmiştir⁴⁸.

Mektep bakkallarında satışı yasaklanan ürünlerden biri de gazozlardı⁴⁹. 1891 yılında İstanbul'da gazoz üretildiğini gösteren kayıtlar mevcuttur⁵⁰. 1900'lü yılların hemen başlarında İstanbul'da yirmi civarında gazoz fabrikası bulunuyordu⁵¹. İstanbul'da değişik yerlerde üretilen gazozlarda Şehremaneti yetkilileri tarafından sağlığa zararlı maddeler tespit edilmişti. Farklı yerlerde münferit gazoz üretimi devam ettiği sürece denetimin zor olacağı gerekçesiyle bir imtiyaz dâhilinde gazoz üretiminin yapılması istenmiştir⁵². Bu süreçte gazozlar mektep bakkallarında raflarda yerini almaya başlamıştı. Ancak 14 Mart 1908 tarihinde Ayasofya Merkez Rüştîye Müdürlüğüne yazılan bir yazıda talebelerin sağlığına zararlı olduğu için mektep bakkallarında gazoz satışının engellenmesi istenmiştir⁵³. Gazoz satışlarının yasaklanması Maarif

⁴⁶ BOA, MF.İBT.126/105.

⁴⁷ BOA, MF.İBT.128/23.

⁴⁸ BOA, MF.İBT.201/96 lef 2.

⁴⁹ BOA, MF.İBT.204/59.

⁵⁰ BOA, DH.MKT.1850/58 lef 1.

⁵¹ BOA, ŞD.810/24 lef 3.

⁵² BOA, ŞD.759/23 lef 5.

⁵³ BOA, MF.İBT.204/59.

İdaresinin yeni çıkan ürünlerin talebelerin sağlığı için zararlı olup olmadığı konusundaki hassasiyetinin göstergesidir.

III. Mektep Bakkal Gelirlerinin Kullanılması

Mektep bakkallarının kiralanması ile elde edilen gelir mektepler için dikkate değer bir gelir hâline gelmiştir. Bu gelir bir düzenleme yapılmıyca kadar mekteplerin değişik masraflarında kullanılmıştır. Örneğin 1891 yılında Selanik İdadi Müdüriyeti mektep bakkalından gelen geliri talebelere hediye edilecek kitaplar için kullanmak istediğini Selanik Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Şam İdadisinde de bakkal gelirleri talebelerin tabak, çatal, kaşık gibi lüzumlu şeyleri için kullanılmaktaydı⁵⁴. Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğünün Maarif Nezaretine gönderdiği 25 Ekim 1893 tarihli yazıda İzmir İdadisi Bakkalı gelirlerinin Mekatib-i İptidaiye maaşlarının karşılanmasında kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca padişahın çocuğunun dünyaya gelmesi (Velâdet-i Hümayun) ve padişahın tahta çıkış yıldönümü (Cülus) gibi resmî törenlerin yapıldığı günlerde aydınlatma ve diğer masrafların karşılanması için de kullanılıyordu⁵⁵. Ancak ilerleyen süreçte mektep bakkal gelirlerinin bu gibi yerlere sarf edilmesi Maarif Nezareti tarafından uygun görülmemiştir. Bu konuda 26 Ağustos 1893 tarihinde bir düzenleme yapılmış ve mektep bakkallarının iltizam suretiyle idaresi ve hâsıl olan gelirin *varidat-ı mütenevvia* olarak kaydedilmesinin gerektiği bildirilmiştir. Mektep bakkallarının gelirlerinin gerek mekteplerin değişik masraflarına gerekse resmî törenlerde kullanılmasının uygun olmayacağı ifade edilmiştir⁵⁶.

1899 yılında idadilerdeki mektep bakkallarının ne suretle verildiği ve elde edilen kazançların kimler için kullanıldığı konusunda her müdüriyetten bilgi verilmesi istenmiştir. Bu süreçte Manisa İdadi Müdürlüğünün değişik ithamlara maruz kaldığı görülmektedir. Maarif Nezareti, Manisa İdadi Müdürlüğü dâhilindeki mektep bakkalının kira gelirinin nerede kullanıldığı konusunda teferruatlı bir araştırma yapmıştır. Mektebin eski Müdürü Ali İrfan

⁵⁴ BOA, MF.MKT.178/169.

⁵⁵ BOA, MF.MKT.189/27.

⁵⁶ BOA, MF.MKT.189/4; Örneğin 18 Nisan 1894 tarihli bir belgede Üsküdar İdadi Mektebi bakkalının açık artırma şeklinde müzayedesinin yapıldığı ve mecidiye yirmi kuruş hesabıyla seneliği 3075 kuruşla Üsküdar'da ikamet etmekte olan Mersin Ağa'ya verildiği belirtilmektedir. Müzayede ile ilgili evrak muhasebeye verilmek üzere Meclis-i Maarife takdim edilmiştir. Bk. BOA, MF.İBT.36/11.

Bey, mektep bakkalından alınan kira bedelinin mektebin tamirat işlerinde kullanıldığını gösteren ve bu işte çalışmış olan ustaların da imzalarının bulunduğu üç kıta belgeyi sunmuştur. Bu belgelere göre mektebin bahçesinde ağaçlandırma çalışmaları ve havuzun inşası için işçi ve malzeme giderleri dâhil olmak üzere 819 kuruş harcanmıştır⁵⁷. Ayrıca yine İdadi mektebi ve İnas Rüştüye masraflarından olan jimnastikhaneye gereken aletlerin alınması, inas rüştiye mektebinin çatısının aktarılması ve diğer yerlerdeki tamirat için toplam 279 kuruş sarf edilmiştir⁵⁸. Bunların yanında İnas rüştiyesi için iki deve yükü kömür alınmıştır. İdadi mektebi havuzu üzerine bir çardak yapılması, kömürlük kapısının tamiri ve fakir iki öğrenciye alınan resmî elbiseler için toplam 254 kuruş ödenmiştir⁵⁹. Nezaret her ne kadar yapılan masraflarda bir art niyetin olmadığı kanaatine varmış olsa da izinsiz bir şekilde böyle bir çalışmaya girişilmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir. Nezaretin bu konudaki uyarıları ve denetimi kısa sürede etkisini göstermiştir. Nitekim idadi mekteplerinin mektep bakkallarını müzayede ile verdikleri görülmektedir. Örneğin Biga İdadisi hemen müzayede yapmış ve aylık 75 kuruş ile mektep bakkalını ihale etmiştir. Hâsıl olan para ise gelir olarak kaydedilmiştir⁶⁰.

Bu düzenlemeye rağmen mektep bakkallarından hâsıl olan gelirden müstahdemlerin düşük olan maaşlarına zam yapılması tekliflerinin devam ettiğini gösteren örnekler mevcuttur. Mesela 2 Haziran 1900 tarihinde İzmit İdadi Mektebi müstahdemlerinden Salim ve Ahmet Efendiler, mektep müdürlüğüne verdikleri arzuhâlde yıllardan beri mektepte vazifelerini hakkıyla yerine getirdiklerini, aldıkları yüz kuruşluk maaş ile ailelerini geçindiremediklerini ifade ederek maaşlarına zam yapılmasını istemişlerdir. İzmit İdadi Müdürü bu talebi yerinde bulmuş ve mektep bakkalından gelen aylık elli kuruşun hademelerin maaşına eklenmesini ve böylece hademe maaşlarının aylık 125 kuruşa çıkarılmasını teklif etmiştir. Yapılan bu teklif Nezaret tarafından uygun görülmemiştir⁶¹.

Her ne kadar bakkal gelirlerinin bu şekilde sarfı yasaklanmış olsa da daha sonraki yıllarda istisnai bazı durumların yaşandığı görülmektedir. Nitekim Maraş İdadisinde çalışan hademe ve mubassırın maaşlarına mektep bakkalı

⁵⁷ BOA, MF.MKT.474/61 lef 10.

⁵⁸ BOA, MF.MKT.474/61 lef 2.

⁵⁹ BOA, MF.MKT.474/61 lef 1.

⁶⁰ BOA, MF.MKT.474/61 lef 6.

⁶¹ BOA, MF.MKT.511/10.

gelirinden zam yapılmıştır⁶². Ayrıca Bayezid Merkez Rüştüyesi bakkalından elde edilen 692 kuruşun 600 kuruşu muallim-i evvel Mehmet Efendi'nin maaşına 92 kuruşu ise hademe Hasan Ağa'nın maaşına zam olarak eklenmiştir⁶³. 23 Ekim 1907 tarihinde Ortaköy Rüştüye Müdüriyeti, Mekatibi-i Rüştüye Umum Müdüriyetine gönderdiği yazıda talebelerin her teneffüs okuldan çıkararak dükkânlarda alışveriş yapmasının zararlarını belirterek mektep içinde bir bakkal açılması için izin istemiştir. Bakkal kirasından gelen gelirin muallim maaşlarına eklenmesi konusunda izin talep edilmiştir⁶⁴. Bu konudaki bir diğer örnek ise Kasımpaşa'da İbadullah Mahallesinde İbrahim Paşa Mektebinde yaşanmıştır. Bu mektebin muallim-i evvelliğine daha önce hususi mekteplerde görev yapmış olan Tahsin Efendi tayin edilmiştir. Tahsin efendinin maaşının ise bakkal bedelinden karşılanması kararlaştırılmıştır⁶⁵.

IV. Mektep Bakkalları ve Yaşanan Sorunlar

Mektep bakkallarının gerek ihale süreçlerinde gerekse daha sonraki dönemlerinde birçok sorunun yaşandığı görülmektedir. Bunlardan öne çıkan bakkalların yeni kiracılar tarafından işletme hakkının devralınması sırasında eski kiracıların çıkardığı sorunlardır. Örneğin Numune-i Şükran Mektebi Müdürü Hüseyin Fehmi Bey Nezarete gönderdiği yazıda mektep bakkalının eski kiracısı Arnavut Ali ve arkadaşlarının birkaç günden beri mektep önünde dolaştıkları ve mektep bakkalını tehdit ettiklerini ifade etmektedir. Bu durum hem bakkalı alan yeni kiracının hem de mektep idaresinin emniyetini tehdit etmekteydi. Bu nedenle nasıl bir yol izlenmesinin gerektiği nezaretten sorulmuştur⁶⁶.

Mektep bakkalının kiralayanlar ve eski kiracıların çıkardığı sorunlar konusunda 1904 yılında Vefa İdadisinde yaşananlar dikkat çekici bir hâl almıştır. 1903 yılı Maarif Salnamesinde “Vefa Mekteb-i İdadi-i Mülki-i Şahanesi” olarak geçen mektebin bir müdür, bir muavin, bir kâtip, bir imam, kırk beş muallimi bulunuyordu. Ayrıca on bir mubassırı vardı. Mektebin 1902-1903 (R. 1318-1319) ders yılında 626 Müslim, 31 gayrimüslim olmak

⁶² BOA, MF.MKT.813/62.

⁶³ BOA, MF.İBT.156/42.

⁶⁴ BOA, MF.İBT.198/50.

⁶⁵ BOA, MF.İBT.362/54.

⁶⁶ BOA, MF.İBT.262/8.

üzere toplam 657 talebesi bulunmaktaydı⁶⁷. Tabiatıyla gerek talebe sayısının fazlalığı gerekse hatırı sayılacak personelin varlığı bakkal kiracıları arasında Vefa İdadisi mektep bakkalının önem kazanmasına neden olmuştur. Bu durum mektep bakkallarını kiralamak isteyenler arasında rekabete hatta asayiş sorunlarının çıkmasını netice vermiştir. Örneğin 19 Haziran 1906 tarihinde Maarif Nezaretinden Zabtiye Nezaretine gönderilen bir yazıda Vefa Mektebi İdadisi avlusunda bulunan bakkalı eski kiracı Tahir Ağa'nın adamlarından Cafer'in fuzuli yere işgal ettiği ve gerekli uyarılara rağmen bakkalı terk etmediği ifade edilmektedir. Normalde mekteplere talebeler ve personel dışında herhangi birinin girmesi yasaktı. Bu sebeple Cafer ve arkadaşlarının mektebe girişlerinin engellenmesi konusunda gerekenin yapılması istenmiştir⁶⁸.

Daha sonraki yıllarda da Vefa bakkaliyesinin aynı sorunlarla yüzleştiği görülmektedir. Nitekim 1908 yılında mektep bakkaliyesi Müslim Ağa'ya verilmişti. Bu sırada eski kiracı Mehmet Salih okul müdüriyetine çağrılmış ve yeni kiracının Müslim Ağa olduğu ifade edilmişti. Ancak Mehmet Salih, "katiyyen mektepten çıkmayacağını" ifade etmiştir. Bu süreçte mektebe hem eski hem de yeni bakkal kiracısı geliyordu. Eski kiracı Mehmet Salih ısrarla kendisinin bakkaldan ancak *Nezaret tarafından* çıkarılabileceğini söylemekteydi. Müdür her ikisine birden *lakardı* anlatmanın artık mümkün olmadığını belirtmekte ve gerekli işlemin yapılmasını istemekteydi⁶⁹. Mehmet Salih, bu süreçte polis zoruyla mektepten çıkarılmış olmasına rağmen yeniden mektebe gelerek herhangi bir belge göstermeksizin aldığı emirle mektep bakkalını işletmeye devam edeceğini ifade etmiş ve talebelere satış yapmaya başlamıştı. Bu durumu mektep müdürü üst makamlara bildirmiştir. Mehmet Salih'in şifahi emirle yeniden bakkalı işletmeye başlaması müdürün *tensibine* bağlanmıştır. Hatta yeniden bakkalı açtığı günden itibaren ödemesi gereken kira bedelinin müdürden tahsil edilmesi istenmiştir. Mehmet Salih'in mektebe girişinin kesin bir şekilde engellenmesi için Zaptiye Nezaretine yazı yazılmıştır⁷⁰.

Mehmet Salih'in mektep bakkalı ihalesini kaybetmesinin en önemli sebebi muhasebeye olan borcunu ödememiş olmasıydı. Zira Mehmet Salih'in

⁶⁷ **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye**, İstanbul 1321, s.147-148.

⁶⁸ **BOA**, MF.MKT.936/34 lef 4.

⁶⁹ **BOA**, MF.MKT.1076/77.

⁷⁰ **BOA**, MF.MKT.1066/13; **BOA**, MF.MKT.1066/18.

kira bedelinden toplam 31507 kuruş 20 para borcu bulunuyordu. Mehmet Salih'in bu derece borcunun bulunması ise eskiden beri devam eden nüfuzundan kaynaklanıyordu. Bu yolla bir şekilde destek görmüş ve bu durum borcun ödenmesini engellemiştir⁷¹. Mehmet Salih'in kefillerinin ise herhangi bir varlığının bulunmaması bu borcun tahsilini imkânsız hâle getirmişti. Bu nedenle Maarif Nezareti borcun tahsili için gayret göstermenin bir işe yaramadığını beyan ederek borcun silinmesini istemiştir. Mesele Şura-yı Devlet, Nafia ve Maarif dairesinde görüşülmüş ve mukavelenamenin yapılması sırasında kefillerin durumu dikkate alınmadığı için masrafın sorumlu memurlardan alınması kararı verilmiştir⁷².

Vefa İdadisi mektep bakkalında yaşanan bu durum aslında sistemli bir yanlışlığın sonucu idi. Nitekim bakkallar müzayede yolu ile ihaleye çıkarılıyor ve en yüksek fiyatı verene ihale ediliyordu. Ancak müzayede sırasında talipler arasında ciddi bir rekabet yaşanıyor. Bu durumda haddinden fazla⁷³ yükselen meblağ ileride ödenemeyecek bir seviyeye çıkıyordu. Vefa İdadisinde de aynı şey yaşanmış ve kira bedeli aylık 1580 kuruşa kadar çıkmıştı. Kiracının vermesi gereken 12.000 kuruşa karşılık ancak iki bin kuruş civarında bir tahsilat yapılabilmişti. Tabiatıyla bu durumda mektep bakkalının mektebe girişine izin verilmemiş ve bakkalda bulunan eşyalar başka bir odaya taşınarak kapısı kilitlenmişti. Ancak Mehmet Salih bu sırada da rahat durmamış birkaç taraftarı ile defalarca izinsiz bir şekilde mektebe girerek kapalı olan odadan malzemeleri alıp bakkalı işletmeye devam etmiştir. Maarif Nazırı bu şekilde borcun tahsilinin mümkün olmayacağı bu borçtan dolayı memurların da sorumlu tutulmalarının adalete uygun olmadığını ifade ederek meselenin bir kez daha Şura-yı Devlette görüşülmesini istemiştir⁷⁴.

⁷¹ BOA, ŞD.225/70.

⁷² BOA, ŞD.226/15.

⁷³ Mekteb-i Tıbbiye bakkaliyesi de bu şekilde alınmıştır. Müzayede sırasında oluşan rekabet nedeniyle 300 kuruştan fazla aylık kira bedeli olmayan mektep bakkalının kirası beş yüz kuruşa kadar çıkmıştı. Mektep bakkalının işleticisi ileride bu ücreti ödeyemediği için mektep müdüriyetine başvurmuş ve indirim talep etmiştir. Bk. BOA, MF.MKT.1112/71; Mektep bakkalının bu talebi kabul edilmiş olmasına rağmen mektep idaresi talebelerin mektep bakkalından şikayetçi olmaları nedeniyle 1910 yılında bakkalın idare tarafından belirlenecek başka birine verilmesini kararlaştırmıştır. Bk. BOA, ML.EEM.794/16.

⁷⁴ BOA, ŞD.226/15.

Meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul Maarif Müdüriyeti görevini yürütmekte olan Ali Reşat Efendi bakkal işletmek isteyenlerin hemen her gün müdüriyete gelerek hak iddia etmelerinden bıkmıştı. 12 Şubat 1910 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazısında *bakkal rekabetini* teferruatlı bir şekilde anlatıyordu. Buna göre İstanbul Leyli İdadisinin eski bakkalları olan Müslim ve Abdülvahid Efendiler Nezarete verdikleri dilekçelerinde kendilerinin mektepten çıkarılarak bakkalın başka birisine verildiğini, haklarının bu suretle yenildiğini ifade ediyorlardı. Bu şahıslar sadece bu mektebin değil Mercan ve Kabataş İdadilerinin de bakkalıydılar. Bu suretle artık mektep bakkallarının işletilmesi bir meslek ve toplu bir işletme hâlini almıştı. İstanbul İdadisinin bakkalını işletme konusunda hak talebinde bulunan bir diğeri ise daha önce Numune-i Terakki Mektebi bakkalının kiracısı idi. Hatta yirmi sene önce Mekteb-i Mülkiyede bakkallık yapmış olan Malik Ağa'nın oğlu bile bakkallık yapma konusunda hak iddia ediyordu. Bakkal işletmek için müdüriyete başvuranlar “Nazır Beyefendi hazretleri emrediyor, bizi falan mektebe göndereceksiniz” diyorlardı. Ali Reşat Bey, idare-i maarifin bir mahkeme olmadığını, kimin bakkalı işletme hakkının olacağını belirleyemeyeceğini ifade ediyordu. Hatta tebliğ edilen kararın anlatılmasıyla Nezareti bakkalların baskısından kurtarmak mümkün olsaydı Ali Reşat Bey “idarece sabahtan akşama kadar söz anlamaları mümkün olmayan bakkallara cevap vermekle iştigal edilirdi” şeklinde Nezarete cevap vermiştir⁷⁵.

Maarif Müdürü Ali Reşat Bey, kanunun tebliğ edilmesiyle sorunların çözülemeyeceğinin farkındaydı. Zira 1909 yılında yapılan düzenlemeyle müzayede usulünün terk edilmesi ile bakkallar yetkili kişileri devreye sokma veya başka yollarla mektep bakkallarını işletme hakkını almaya çalışıyorlardı. Bundan dolayı Ali Reşat Bey gelecek seneden itibaren müzayede usulünün yeniden başlatılmasını ya da bakkalları işletecek olanların Nezaret tarafından belirlenmesini teklif etmiştir⁷⁶.

Sonuç olarak bakkalların müzayede yolu ile verilmesi gerek ahlaken uygun olmayan kişilerin ihaleyi kazanmasına gerekse yükselen fiyatlar nedeniyle talebelerin sorun yaşamasına sebebiyet verirken müzayede usulünün terk edilmesi de bakkalı işletmek isteyenlerin gereksiz yere

⁷⁵ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 13.

⁷⁶ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 10-13.

bürokrasiyi meşgul etmesine ve bakkal işletme hakkını almak için değişik yollara başvurmasına neden oluyordu.

Tüm bunların yanında farklı bir olumsuzluk örneği ise bazı mektep bakkallarının bu bakkalları kiralayan şahısların yerine başka kişiler tarafından işletilmesi idi. Maarif Nezareti bu gibi durumların engellenmesi konusunda hassasiyet gösteriyordu. Örneğin İstanbul'da Kulaksız'da Ahmet Kapudan Mahallesindeki Kara Fakih Hüseyin Bey Mektebi bakkalı böyle bir meseleye konu olmuştur. Mektebin başka biri tarafından işletildiğinin anlaşılması üzerine bakkalın bu şekilde işletilmesi engellenmiştir⁷⁷.

V. Mektep Bakkalları ile İlgili İdari Düzenlemeler

Mektep bakkallarının maarif bünyesinde ortaya çıktığı günden itibaren önem kazanması, yer yer ciddi gelir kaynağı hâline gelmesi ve sayılarının artması nedeniyle mektep bakkallarını işletenlere diğer esnafın tabi olduğu gibi bazı düzenlemeler getirilmiştir. Öncelikle Fatih Merkez Rüştiyesine gönderilen 31 Mayıs 1902 tarihli bir yazıda rüştiye mektepleri bakkallarının diğer esnaf gibi esnaf tezkiresi almaları konusunda bir karar alındığı bildirilmiştir. Fatih Merkez Rüştiyesi bakkalına da bu çerçevede tezkire alması gerektiği tebliğ edilmiştir⁷⁸. Bundan bir hafta sonra İstanbul'daki diğer rüştiye mekteplerindeki mektep bakkallarını işletenlerin esnaf tezkiresi almaları zorunlu kılınmıştır. Tezkire almaları gereken mektepler arasında Davut Paşa, Üsküdar, Ayasofya, Bayezid, Makriköy (Bakırköy), Mahmudiye, Topkapı merkez ve Eğrikapı, Beylerbeyi, Kadıköy Hamidiye ve Beşiktaş Rüştiyeleri bulunuyordu⁷⁹. İlerleyen yıllarda bu uygulama devam etmiştir. Şehremanetinden gönderilen yazılarda mektep bakkallarının tezkere almak için dairelere başvurduklarında gerekli kolaylığın sağlanacağı ifade edilmiştir. Nezaret bu bilginin rüştiye mektepleri müdür ve muallim-i evvelerine tebliğ edilmesini istemiştir⁸⁰.

Osmanlı tarihinde önemli bir dönemeç olan II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında karışık bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Maarif Nezareti mekteplerin açılışını Teşrinievvel ayının sonuna ertelemiştir. Böylelikle mektepler yaklaşık beş ay kapalı kalmıştır. Tabiatıyla bu durum mektep

⁷⁷ BOA, MF.MKT.918/41 lef 1.

⁷⁸ BOA, MF.İBT.119/122.

⁷⁹ BOA, MF.İBT.120/60.

⁸⁰ BOA, MF.İBT.214/47.

bakkallarını olumsuz etkilemişti. Bu süre içinde mektep bakkalları işletilememiş, bakkallar kendilerinden kaynaklanmayan bu durum nedeniyle ekonomik anlamda zarar görmüşlerdi. Ayrıca mekteplerin kapalı olduğu bu süre için bakkal esnafının kira ödemeleri gerekiyordu. Okulların açılışının gecikmesi nedeniyle Mekteb-i Mülkiye, Mercan, Kabataş ve Davut Paşa İdadileri bakkalları; Topkapı, Fatih ve Eğrikapı Rüştüye Mektepleri bakkal esnafları resmî makamlara müracaatta bulunmuştur. Şura-yı Devlette yapılan müzakerede bakkal esnafının istekleri yerinde bulmuş ve bu süre içinde alınması gereken kira bedellerinin kira bedelinden düşülmesine karar verilmiştir⁸¹.

Aynı durum Bursa İdadisinde de yaşanmıştır. Mektep bakkalı yüz beş bin kuruş ile kiralanmıştı. Bursa İdadisi *programların tanzimi münasebetiyle* önceki senelerden bir buçuk ay fazla tatil edilmişti. Mektep bakkalı dilekçesinde zarara uğradığını bu nedenle mektebin kapalı olduğu dönem için kira bedelinin alınmaması gerektiğini iddia etmiştir. Her ne kadar bakkal esnafı bu iddiayı dile getirirse de mektebin ek tatil süresinin ramazan ayına denk gelmesi nedeniyle zaten alış veriş yapılamayacağı, bu nedenle indirim teklifinin uygun olmadığı şekline bir cevap verilmiştir. Bursa Valisi imzasıyla gönderilen yazıda müzayede mukavelenamesinde mektep bakkalının kapalı olacağı günler içinde bu şekilde bir açıklama olmadığı ve mektebin eylül başlarında açılmasının gerekmesi nedeniyle kira bedelinden indirim yapılmasının gerektiği bildirilmiştir. Nezaretin bu açıklamaya uygun olarak bir buçuk aylık kira bedelinin düşürülmesine onay verdiği görülmektedir⁸².

Yukarıda da izah edildiği gibi İstanbul'daki mekteplerin indirim teklifinde Meşrutiyetin ilanından dolayı tatil uzatma kararı alınması gerekçe gösterilmişti. Bursa İdadisi bakkalıyla ilgili belge aynı döneme tekabül etmesine rağmen Bursa'dan gönderilen yazıda tatil süresinin uzatılmasında mektep programlarında yapılan değişiklik gerekçe gösterilmiştir.

Mektep bakkallarını işletenlerden kaynaklanmayan bu gibi durumlarda kiralarının toplam kira bedelinden düşülmesi mektep bakkallarının zarar görmesini engellemeye yönelikti. Bu durum sadece İstanbul ve yakın çevresinde yaşanmıyordu. Nitekim Halep İdadisi bakkalı, mekteplerin 1908 yılı Eylül sonunda açılması gerekirken Maarif Nezaretinin emriyle

⁸¹ BOA, MF.MKT.1103/41; BOA, ŞD.224/58.

⁸² BOA, MF.MKT.1125/39.

Teşrinievvel sonuna ertelenmesinden dolayı zarar ettiğini, bu dönem için kira alınmamasını istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir⁸³.

VI. Mektep Bakkalları ve Fiziki Mekân

Yaptığımız arşiv taramasında mektep bakkalları için mektep içerisinde veya dışında tahsis edilen yer konusunda hususi bir mekânın belirtilmediği görülmüştür. Zira arşiv fonlarında bulunan mektep plan ve krokilerinde mektep bakkalına ayrılan bir bölüme rastlanmamıştır. Bu durum mekân planlamasında mektep bakkalları için öncelikli bir yerin belirlenmediğini göstermektedir. Anlaşılan o ki mektep bakkallarının faaliyetlerini icra edebileceği uygun bir mekân mektep idaresi tarafından tahsis edilmiş olmalıdır. Nitekim mektep bakkalları ile ilgili bir mukavele örneğinde mektep idaresi tarafından uygun görülecek bir yerin mektep bakkalı olarak kullanılacağı belirtilmektedir⁸⁴. Bununla birlikte mektep bakkalları ile ilgili bazı belgeler bu konuda bizlere fikir vermektedir. Örneğin 5 Mayıs 1900 tarihli Rodos Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen bir belgede Rodos İdadisinde bir mektep bakkalının olmadığı ifade edilmektedir. Bu mektepte talebeler evden getirdiği yiyeceklerle günlerini geçirmekteydi. Yiyecek getirmeyenler için ise hademe marifetiyle ekmek ve katık aldırılarak talebelerin ihtiyacı karşılanmaktaydı. Mektepte bir bakkalın açılması güzel bir gelişme olacaktı. Ancak mektep binasında bakkal olarak tahsis edilecek bir yer olmadığı için mektep avlusuna ahşap bir baraka inşasının gerektiği ifade edilmiştir. Bakkal olarak kullanılacak olan ahşap barakanın inşası için yaklaşık altı yüz kuruş gerekmiştir⁸⁵. Bu belgeden hareketle mektep binası içinde uygun bir yer bulunduğu takdirde mektep dâhilinde olmadığı durumlarda ise mektep bahçe veya avlusunda inşa edilecek bir barakanın bakkal yeri olarak kullanıldığı anlaşılıyor.

⁸³ BOA, MF.MKT.1124/5.

⁸⁴ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 1.

⁸⁵ BOA, MF.MKT.474/61 lef 13.

SONUÇ

Osmanlı mekteplerinde bakkalları işletecek olanlar öncelikle müzayede yolu ile seçilmiştir. Bu yolla yapılan seçimlerde en yüksek ücret verenler görevlendirilmiştir. Mektep bakkallarından alınan kira bedelleri muhtelif mektep ihtiyaçları, resmî bayramlardaki etkinlikler veya muallim maaşları vb. için kullanılmışsa da daha sonra sözleşmeye bağlanan müzayede usulü ile hâsıl olan gelir *hasılat-ı mütenevvia* olarak maarif sandıklarında toplanmıştır. Zamanla mektep bakkallarını işletenlerin seçilmesinde kullanılan müzayede usulünün zararları görülmeye başlamıştır. Bu şekilde seçilen kiracıların ihaleyi almak için yüksek fiyatlar teklif etmeleri nedeniyle ödeyemeyecekleri kira bedelleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca ahlaki yönden mekteplerde bakkallık yapamayacak olan şahıslar da ihale almaya başlamışlardır. Bunlar görevi devraldıktan sonra satılacak ürünlere zam yapmış ya da kalitesiz ürünleri satma yolunu tercih etmişlerdir. Bu durum talebelerin şikâyetlerine neden olmuştur. Maarif Nezareti bunun önüne geçmek için müzayede usulünü kaldırarak mektep müdürlerinin uygun göreceği ahlaklı ve dürüst esnafların bu işte görevlendirilmesi şeklinde bir düzenlemeye gitmiştir. Mektep bakkalları artık bedelsiz bir şekilde verileceği için Sıhhiye Nezaretinin belirleyeceği listeye göre en uygun fiyatla satış yapacaklardı. Ancak bu da işlerin rahatlamasına neden olmamış mektep bakkallarını işletmek isteyen birçok şahsın değişik kanallarla mektep müdüriyetleri üzerinde etkili olma çabasını beraberinde getirmiştir.

Maarif Nezareti, Sıhhiye Nezareti ile irtibatlı bir şekilde mektep bakkallarında satılacak ürünlerin belirlenmesi ve güncellenmesi konusunda aktif bir rol üstlenmiştir. Mektep bakkallarında satılacak ürünlere bakıldığında doğal ürünlerin seçildiği görülmektedir. Yeni çıkan popüler ürünlerden gazozların sağlığa zararlı maddeler içerdiği görülünce derhâl satışına yasak konulmuştur. Bu örnek Maarif Nezaretinin çocukların sağlığı konusundaki hassasiyetinin bir göstergesidir. Maarif Nezareti çocukların sağlığı konusunda yüksek hassasiyet göstermenin yanında talebelerin zihin dünyasının zararlı yayınlardan olumsuz etkilenmesinin de önüne geçmeye çalışmıştır. Öyle ki mektep bakkallarında satılacak kitaplardan zararlı içeriği olan veya mühürsüz olanlarına izin verilmemiş ve toplatılmıştır. Daha sonraki süreçte ise mektep bakkallarında kitap satışı yasaklanmıştır. Yapılan düzenlemeler ve değişiklikler, yaşanan olumlu ve olumsuz durumlara rağmen yirminci asrın

başlarında artık mektep bakkalları modernleşen Osmanlı maarifinin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Akkutay, Ülker, **Enderûn Mektebi**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 38, Ankara 1984.

Güçtekin, Nuri, **İstanbul'daki Müslim Hususi Mektepleri (1873-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul 1321.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 1850/58.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT), 222/38; 36/11; 6/44; 18/76; 119/122; 120/60; 121/47; 126/21; 126/105; 128/23; 156/42; 198/50; 201/96; 201/102; 204/59; 214/47; 234/18; 262/8; 295/46; 362/54; 109/99; 109/100.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 134/37; 145/20; 188/36; 178/169; 189/4; 189/27; 263/58; 474/61; 489/37; 813/62; 511/10; 546/36; 918/41; 936/34; 1066/13; 1066/18; 1076/77; 1077/24; 1093/79; 1103/41; 1112/71; 1118/52; 1124/5; 1125/39; 1147/6; 1171/32.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyet, (ML.EEM), 794/16; 820/18; 1283/18; 1326/9; 1360/1; 1360/7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD), 224/58; 225/70; 226/15; 759/23; 810/24.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 1372/74.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII. Cilt, İstanbul 2012, s.479-486.

